

Boekbesprekingen

Zee, H. J. M. van der, *Het vraaggesprek als instrument bij praktijkonderzoek*, Boom, Meppel/Amsterdam, 1979, 115 pag., f 15,50, ISBN 90 6009 431 x.

Zee, H. J. M. van der, *Data-analyse. Een wegwijzer voor onderzoekers en gebruikers van onderzoek*, Boom, Meppel/Amsterdam, 1979, 166 pag., f 21,50, ISBN 90 6009 432 8.

Beide boeken van Van der Zee zijn geschreven voor mensen met een praktisch gerichte belangstelling voor onderzoek. De auteur laat de lezer daaromtrent niet in het ongewisse. In het voorwoord van het boek over data-analyse formuleert hij zijn praktijkgerichte aanpak als volgt: '... hoe een bestand aan verzamelde gegevens zó te ordenen, dat meer kennis ontstaat over handelingsmogelijkheden van specifieke mensen in specifieke situaties?'. Of even verder op dezelfde bladzijde: 'Zelden vinden we iets over (...) de vraag voor welke praktische problemen een methode uitkomst biedt'.

Ook met betrekking tot het vraaggesprek als methode van onderzoek wordt door de auteur met enige nadruk een vergelijkbaar standpunt naar voren gebracht: 'Met andere woorden, het vraaggesprek wordt hier gezien als instrument bij praktijkgericht onderzoek, onderzoek bedoeld om tot betere voorstellingen te komen van wat in een gegeven situatie wenselijk en mogelijk is' ('Het vraaggesprek', blz. 9).

'Het vraaggesprek' is te beschouwen als een praktische gids bij de toepassing van het interview als methode van onderzoek. Het accent ligt op een overzicht van traditionele en meer recent ontwikkelde interviewvormen en op de wijze waarop er in de praktijk mee dient te worden omgegaan. De auteur neemt duidelijk afstand van het geven van strikte oordelen over dé waarde van een bepaalde techniek of methode. Zijn houding kenmerkt zich door flexibiliteit: onderzoek en behoud het goede, waarbij dat goede niet per se methode X of methode Y is. De nadruk ligt op de creatieve aspecten van het doen van onderzoek, niet op het routi-

nematig aanvaarden en toepassen van respectabele technieken.

Het boek valt grofweg in drie delen uiteen:

Het eerste deel omvat de hoofdstukken 1 tot en met 5, waarin het vooral gaat over diverse interviewmodellen en hun functie. Algemene principes voor de constructie van interviewmodellen komen in dit deel aan de orde. Ook wordt aandacht besteed aan diverse aspecten van de interviewsituatie en aan factoren die 'interviewer efficiëntie' beïnvloeden.

De bespreking van *gerichte* (selecte) manieren van steekproeftrekking in hoofdstuk 3, zoals bijvoorbeeld de quotamethode en de getrapte methoden, is relevant voor de onderzoeksituatie zoals die zich bij praktijkonderzoek voordoet en had daarom best (nog) wat uitgebreider gekund. Hetzelfde geldt voor de discussie met betrekking tot het fenomeen *non-respons* dat er enigszins bekaaid van af komt (zie bijv. Nederhof, 1981, 17-51, voor een nadere analyse van dit verschijnsel). Ook over 'intervieweffecten', bijvoorbeeld de invloed van het verwachtingspatroon van de interviewer op de door de respondent te geven antwoorden, had mijns inziens wat meer gezegd moeten worden (cf. Nederhof, o.c., 97-101).

Het tweede deel van het boek wordt gevormd door de hoofdstukken 6 tot en met 8 en gaat over vraagvormen en vraagtechnieken. Het accent ligt op pro's en contra's van verschillende vormen. Dit deel bevat vele goede voorbeelden en kenmerkt zich door een heldere betoogtrant. Veel waars steekt in Van der Zee's geestige terechtwijzing van een frequent waargenomen onderzoekspraktijk: 'Het gebeurt vaak dat onderzoekers een heel verfijnde meting verrichten, doch later, bij de verwerking van de gegevens alleen maar geïnteresseerd zijn in grove tweedelingen, zoals voor of tegen iets. Zo'n werkwijze doet denken aan het kopen van een fiets om aan een nieuwe achterband te komen' (blz. 81).

Het laatste deel van het boek gaat nader in op onderzoekstrategische aspecten en het daarmee samenhangende onderzoeksplan voor de organisatie en opbouw van interviews.

Terecht wordt er op gewezen dat het (houden van een) interview een sociaal gebeuren van de eerste orde is en dat de aanwezigheid van een minimum aan 'sociale intelligentie' bij de onderzoeker een voor dit type onderzoek onontbeerlijke eigenschap is (of zou moeten zijn). Van der Zee zegt hierover (blz. 97): 'Onderzoekers worden (...) meestal aangetrokken om hun technische of theoretische inbreng, vrijwel nooit om hun organisatorische en communicatieve vaardigheden. Toch krijgen ze de hele last te dragen. Het behoort bovendien tot hun status de kant van het management zoveel mogelijk onder de tafel te houden en er met laatdunkendheid over te spreken'. Een constatering die niet alleen geldt voor dit type praktijkonderzoek! Hoofdstuk 10 bevat een reeks praktijkvoorschriften in de vorm van een handleiding gebaseerd op een model van zes stappen die dienen te worden gezet om tot een verantwoorde opzet en uitvoering van onderzoek met behulp van een vraaggesprek te komen. Ter afsluiting wordt in een bijlage een aantal mogelijke oefeningen gepresenteerd, die in het kader van een practicum kunnen worden uitgevoerd.

'Data-analyse' mikt op beginnende onderzoekers en geïnteresseerde gebruikers van sociaal-wetenschappelijke onderzoeksgegevens. Evenals in 'Het vraaggesprek' wordt in dit boek onverbloemd gekozen voor onderzoek gericht op het vinden en verhelderen van mogelijkheden tot handelingsverbetering in specifieke situaties. De auteur plaatst deze onderzoeksbenadering zelfs *tégenover* de universitair onderwezen vormen van onderzoek. Flexibiliteit vormt ook nu weer het Leitmotiv: data-analyse is geen rechttoe rechtaan en onomkeerbaar proces. Het is vaak voordelig het onderzoeksmateriaal diverse malen grondig door te ploegen, telkens vanuit een nieuw gezichtspunt.

In de eerste vier hoofdstukken van het boek wordt in meer algemene zin ingegaan op principes, procedures en problemen in de alledaagse (sociaal-wetenschappelijke) onderzoekspraktijk. Een belangrijk hoofdstuk gaat over *heuristische methoden*, d.w.z. weinig exact omschreven redeneerwijzen die als oplossingsoefjes toch vaak een belangrijke rol spelen bij het oplossen van problemen. Ook de aan de diverse heuristische methoden klevende fouten worden op een verhelderende wijze geëtaleerd.

In hoofdstuk 4 'Formele methoden', wordt

het kader ontvouwd waarbinnen de in hoofdstuk 5 tot en met 9 te behandelen specifieke analysemethoden geplaatst kunnen worden. Dit kader wordt mede bepaald door de functies die de diverse analysemethoden kunnen vervullen vanuit het perspectief van het praktijkgerichte onderzoek. Zo onderscheidt Van der Zee 1. descriptieve enumeratie, 2. inductieve enumeratie, 3. het vaststellen van conditionele afhankelijkheden, 4. het zoeken naar achterliggende dimensies en 5. het classificeren van verschijnselen. En passant worden in dit hoofdstuk rake typering gegeven van onderzoekstradities en modegrillen die ook in de wetenschappelijke wereld niet zelden tot rigiditeit, respectievelijk fanatieke navolging aanleiding geven. Ook de jacht op significanties krijgt een terecht veeg uit de pan. *Data-massage* is Van der Zee's term voor onverantwoord gegoochel met onderzoeksgegevens zó dat elke gewenste conclusie uit elk willekeurig databestand kan worden getrokken. Bij de bespreking van onderzoeksopzetten met één conditie- (of onafhankelijke) variabele en één effect- (of afhankelijke) variabele miste ik de uni- en multivariate t-toetsen, waar nu alleen melding wordt gemaakt van enkelvoudige variantie-analyse en multivariate variantie-analyse (cf. de figuren 3 en 4, blz. 46). Opvallend is verder dat nauwelijks aandacht wordt besteed aan allerlei niet-parametrische equivalenten van de behandelde parametrische technieken.

De bespreking van een aantal specifieke analysetechnieken begint met hoofdstuk 5 'Tabellen en plaatjes', als nadere uitwerking van de descriptief-enumeratieve analyse. Voorbeelden van univariate, bivariate en multivariate analyse worden behandeld.

Hoofdstuk 6 houdt zich bezig met 'contrastgroepen-analyse' (in de angelsaksische literatuur beter bekend als 'Automatic Interaction Detection'), als voorbeeld van een techniek voor de analyse van de relatie tussen meerdere conditionele (of onafhankelijke) variabelen en één effect- (of afhankelijke) variabele. Bij de bespreking van deze techniek miste ik een verwijzing naar multiple regressie-analyse waarmee veel overeenkomst bestaat, zeker gedurende de eerste fasen van het analyseproces. Kort geleden heeft Segers, de auctor intellectuelis van de Nederlandse versie van de A.I.D.-technieken, de contrastgroepen-analyse nog eens duidelijk beschreven, mét de eraan klevende voor- en nadelen (cf. Segers & Hage-

naars, 1980, hoofdstuk 5). Vermeldenswaard is verder dat de techniek zich bevindt in het programmapakket OSIRIS, dat in de meeste universitaire rekencentra voorhanden is.

Hoofdstuk 7 'Pad-analyse', bevat een inzichtgevende beschrijving van deze techniek, met wederom veel nadruk op de heuristische benaderingswijze (het zoek- en constructieaspect) die niet zo ver verwijderd lijkt van de meer formele kenmerken van de pad-analytische werkwijze.

In hoofdstuk 8, waar de factor-analyse wordt geïntroduceerd, wordt onderscheid gemaakt tussen twee gebruiksvormen van deze techniek: preparatief gebruik en substantieel gebruik. In het eerste geval wordt de analyse primair uitgevoerd ten behoeve van reductie van de aanwezige variabelen als basis voor verdere analyse. In het tweede geval gaat het primair om het vinden van achterliggende dimensies of concepten waarmee de bestudeerde verschijnselen kunnen worden beschreven. Een kritische kanttekening mijnerzijds betreft de (te) summiere behandeling van het probleem *hoeveel factoren te extraheren* en de daarbij te hanteren stopregels. Van der Zee geeft alleen Kaisers criterium (factoren met eigenwaarden > 1). Daarnaast hadden ook het totale percentage verklaarde variantie en de interpreteerbaarheid van de gevonden factorstructuur genoemd moeten worden. De eis dat factorladings tenminste .35 moeten bedragen lijkt mij overigens wat hoog gegrepen. Een waarde van .30 als ondergrens wordt ook nogal eens genoemd.

De laatste techniek die door de auteur voor het voetlicht wordt gehaald is de cluster-analyse (hoofdstuk 9), waarbij de lezer ondanks een flinke hoeveelheid informatie over allerlei varianten toch door de bomen het bos kan blijven zien. Een verhelderende presentatie van een lastig onderwerp. Terecht merkt Van der Zee op dat de interpretatie en verzilvering van resultaten witte vlekken vormen op de landkaart der technologische verworvenheden die de huidige data-analytische praktijken in zo sterke mate bepalen: '... konden we ons eerder vergapen aan de hedendaagse technologie, een grote leegte strekt zich nu voor ons uit' (blz. 143).

Het boek eindigt met suggesties voor verdere studie en enkele voorbeelden van de toepassing van cluster-analyse in het kader van een compleet onderzoek.

Weinig mensen schrijven zo lichtvoetig zonder in oppervlakkigheid te vervallen over het als saai en taai te boek staande terrein der methoden en technieken van onderzoek als Van der Zee. Het boek over het vraagesprek lijkt mij erg geschikt voor het onderwijs op dit gebied. Een belangrijker boek is zonder twijfel 'Data-analyse'. Waarom? Dit boek kan een belangrijke bijdrage leveren aan het slechten van vooroordelen en drempels met betrekking tot het voor velen zo bedreigende gebied der data-analyse. Door zijn speelse, creatieve behandeling van diverse analysetechnieken – zeker niet alleen de eenvoudigste – is de auteur er in geslaagd het mystieke bedrijf dat data-analyse wordt genoemd enigszins te ontmaskeren. Maar zijn arbeid is nog niet voltooid! In 'Data-analyse II' dient hij het werk af te maken. Suggesties, die noodzakelijkerwijze een subjectief karakter dragen, wijzen in de volgende richting: (niet-metrische) meerdimensionele schaaltechnieken, discriminant-analyse, multivariate variantie-analyse, loglineaire analyse en wat meer aandacht voor niet-parametrische analysemethoden.

L. W. C. Tavecchio

Referenties:

- Nederhof, A. J. *Beter Onderzoek. Bestrijding van foutenbronnen in sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. VUGA-Uitgeverij, 's-Gravenhage, 1981.
- Segers, J. H. G. & Hagens, J. A. P. *Sociologische onderzoeksmethoden. Deel II: Technieken van causale analyse*. Van Gorcum, Assen, 1980.

A. Nederhof, *Beter onderzoek. Bestrijding van foutenbronnen in sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. VUGA – Uitgeverij, 's-Gravenhage, 1981, XI+154 pagina's, f 27,50, ISBN 60 6095 1778.

'Dit boek', zo staat in het voorwoord, 'handelt over het verzamelen van gegevens in sociaal-wetenschappelijk onderzoek, over problemen die zich daarbij voordoen, én over oplossingen voor deze problemen.' Een overzicht wordt gegeven van onderzoek op dit gebied. Aan de orde komt het probleem van de 'non-res-

ponse', 'response style' (een systematische wijze van antwoord geven die niet direct samenhangt met de inhoud van de vraag, meer met de vorm of de antwoordmogelijkheden), 'sociale wenselijkheid' (respondenten kunnen de neiging hebben zich voor beter uit te geven dan zij in werkelijkheid zijn), 'demand characteristics' (het probleem dat onderzoekers geen volledige controle hebben over de berichten die door de proefleider worden uitgezonden in de onderzoekssituatie), 'interviewereffecten' (onderzoekgegevens komen immers vaak tot stand via *persoonlijke* contacten tussen onderzoeker en respondent) en tenslotte het probleem van de z.g. 'ervaren' respondent die vanuit een gevoel van deceptie of sophisticated zou kunnen antwoorden.

Twee jaar geleden verscheen voor het eerst een boek van een Nederlands auteur over genoemd onderwerp: J. Hoogstraten, *De machteloze onderzoeker*, Amsterdam, 1979. De twee boeken hebben veel gemeen, beide auteurs zijn goed ingevoerd in de onderhavige problematiek en signaleren nagenoeg dezelfde problemen; des te opvallender zijn de verschillen in toon en karakter. Het boek van Hoogstraten behandelt de materie polemiserend; Nederhof didactisch. Nederhof lijkt optimistisch, zit niet bij de pakken neer, streeft naar *beter onderzoek*; Hoogstraten vraagt de sociale wetenschap haar pretentie wat te matigen: 'Wel kunnen op velerlei gebied suggesties worden gedaan, maar een algemene oplossing is er eenvoudig niet.' (J. Hoogstraten, *De machteloze onderzoeker* Amsterdam, 1979, p. 117). Dergelijke opmerkingen hoeft men bij Nederhof niet te zoeken. Deze spreekt zich in het geheel niet uit over de (uiteindelijke) beperkingen van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. En waar Hoogstraten zijn ethische opvattingen etaleert met betrekking tot het vergaren van onderzoekgegevens – bijvoorbeeld als het gaat over de z.g. 'unobtrusive measures' (metingen onafhankelijk van de medewerking van de respondent), vindt men bij Nederhof slechts een voetnootje, fijntjes onderaan de pagina (p. 74): 'Over de ethische aspecten van deze benadering is veel te doen geweest. Zie bijvoorbeeld Wilson en Donnerstein (1976)'. Hoogstraten spot met onderzoekers, zet ze goed te kijk; Nederhof houdt het bij verzamelen, ordenen – wat saaiër wordt het zo natuurlijk wel.

Het vergaren van gegevens in sociaal-weten-

schappelijk onderzoek moet beter, kan beter, is de dringende boodschap van het boek van Nederhof. Kwaliteitsverhoging door 'meta-research', zou de slogan kunnen zijn. *Beter onderzoek*, zo heet het boek hoopvol – van *machteloze onderzoekers* zal Nederhof niet willen horen. Er zijn immers heel wat maatregelen die genomen kunnen worden om de invloed van fouten te voorkomen: vooronderzoek naar de bruikbaarheid van meetinstrumenten, standaardisering van procedures, selectie en training van interviewers, enzovoorts.

Met veel interesse en intens plezier heb ik beide auteurs gelezen. Aan te raden lijkt me Nederhof (in het personenregister komen bijvoorbeeld al 460 namen voor, het overzicht van boeken en artikelen omvat 16 pagina's) als naslagwerk op de knie te leggen, terwijl men het zwarte boekje van Hoogstraten in de handen neemt.

H. F. Stroet

Marijke Rikze, Ger Wiersma, *Leerlingbegeleiding, Handboek voor Leerkrachten*, Baarn 1981, H. Nelissen b.v., 172 pag., prijs f –,-

Onder bovenstaande titel is in boekvorm de bewerking verschenen van een oorspronkelijk als M.O.-B scriptie geschreven werkstuk. Aangezien in de Nederlandse taal de literatuur over leerlingbegeleiding nog schaars is, en het onderwerp belangrijk, mag men voor een handboek voor leerlingbegeleiding grote belangstelling verwachten. In dit opzicht valt de marktgevoeligheid van auteurs en uitgever bij de titelkeuze te waarderen. Des te teleurstellender is, dat het boek de pretentie in geen enkel opzicht waarmaakt.

Het boek bestaat uit drie hoofdstukken. Het eerste beschrijft een aantal praktijkgevallen uit de werksituatie van de auteurs, en tekent bovendien een soort hulpverleningskaart van Nederland, waarvan de auteurs zelf reeds de onvolledigheid aangeven. De praktijkbeschrijvingen dienen meer om de auteurs te leren kennen, dan als modelbehandelingen. In het vervolg functioneren ze in het geheel niet.

Het tweede hoofdstuk behandelt 'educatieve counselingsmodellen'. In de paragraaf over

educatieve counselingsmodellen in Nederland valt de behandeling van wat 'De Spelmap' wordt genoemd meteen al op. Het betreft een nog niet uitgekomen boek over werken met groepen in klasverband, waarvan de auteurs op zijn best een fragmentarische voorlopige versie hebben kunnen zien, terwijl het geheel niet als 'educatief counselingmodel' is bedoeld. De behandeling in dit verband lijkt mij niet alleen laakbaar, maar vormt bovendien een slag in de lucht. Daarnaast is sprake van gebrekkige behandeling van onderwerpen door onvoldoende gebruik van voorhanden informatiemateriaal (cursus leerlingbegeleiding Rijksuniversiteit Utrecht). Een ernstige omissie is het onvermeld blijven van het boek van Wubbels en Elsendoorn, 'Begeleiden: luxe of noodzaak' (N.I.B., Zeist, 1980), dat vermoedelijk voor leraren op zoek naar ondersteuning bij leerlingbegeleiding tot nog toe de beste hulp in het Nederlandse taalgebied levert. Rikze en Wiersma hebben de neiging counselingrichtingen te identificeren met personen, en zo blijkt in hun perceptie de schim van Carl Rogers als een soort beschermengel boven de Nederlandse counseling te hangen. Dat daarmee de nodige nuances verloren gaan hoeft geen betoog.

De paragraaf over Amerikaanse counselingmodellen is navenant. De behandelde auteurs lijken volstrekt willekeurig gekozen volgens het toeval van tegenkomen. Het werk van Shertzer en Stone is kennelijk alleen uit citaten bekend (de naam wordt fout gespeld en het werk ontbreekt in de literatuuropgaven); hoewel ideeën van Carkhuff worden gebruikt, blijkt nergens kennis van diens (inmiddels 'klassieke') hoofdwerk 'Beyond counseling and therapy', waarvan een tweede herziene editie reeds enkele jaren geleden uitkwam. Het werk van Leona Tyler, Gilbert Wrenn, John Krumholtz, Carl Thoresen en anderen die in feite naast Carl Rogers in Amerika de ontwikkeling van counseling hebben bepaald, zoekt men vergeefs. Zelfs hun namen komen in dit 'Handboek' niet voor.

Van hun uitstap naar Duitsland (hoofdstuk 2.5) geldt hetzelfde. Een bij Nelissen vertaald boekje is hun bekend. Maar het driedelig Handbuch der Bildungsberatung (Klett, Stuttgart 1975), of de publikaties van Lothar R. Martin, of de 'Fernstudienlehrgang' inzake leerlingbegeleiding zijn aan hen voorbijgegaan.

Aan andere Europese landen zijn zij niet toegekomen.

Dat zou allemaal zo erg niet zijn, als de auteurs niet zulke hoge pretenties hadden, en zich wat bescheidener hadden opgesteld.

In hun laatste hoofdstuk presenteren zij een fasenmodel voor leerlingbegeleiding, dat gebaseerd is op reflectie op hun eigen ervaring en op de beschreven theorieën. In dat model, dat een sterk compilatorisch en weinig consistent karakter draagt, staan de begeleidende leerkracht en haar begeleidingsorganisatie centraal. Van enige praktijktoetsing van het model is geen sprake, zelfs geen terugkoppeling naar de beschreven gevallen vindt plaats. Naar een evaluatie die wetenschappelijk iets voorstelt vragen we dan nog niet.

Ergens in hun boek beloven de auteurs iets voor een eventuele tweede druk. Misschien willen ze in overweging nemen daaraan voorafgaande hun vak te leren, en niet iedere vinger-oefening meteen als handboek te publiceren.

N. Deen

Mededelingen

Opleidingen speciaal onderwijs

Bij de Opleidingen Buitengewoon Onderwijs van de Katholieke Leergangen is de prospectus voor het studiejaar 1982-1983 verschenen. Op verschillende plaatsen in het land worden weer tweejarige opleidingen speciaal onderwijs gegeven te onderscheiden naar cusussen voor: onderwijs aan 4-8 jarigen met leer- en gedragsproblemen; onderwijs aan zeer moeilijk lerende kinderen; onderwijs aan kinderen met leer- en gedragsproblemen; onderwijs aan gehoorgestoorde kinderen; speciaal voortgezet onderwijs; speciaal bewegingsonderwijs. Daarnaast vermeldt de prospectus opleidingen voor kaderfuncties (hoofden van scholen) in het speciaal onderwijs en nadere informatie over de nascholing.

De aanmeldingstermijn voor het studiejaar 1982-1983 sluit op 20 april 1982. Voor prospectus, inschrijvingsformulieren en nadere inlichtingen wende men zich tot: Opleidingen Buitengewoon Onderwijs, St. Josephstraat 135, 5017 GG Tilburg; tel.: 013-43 6000

Internationale conferentie over tweetaligheid en tweetalig onderwijs

Onder auspiciën van The Frisian Center for Bilingual Schooling wordt van 6 tot en met 10 september 1982 te Leeuwarden een internationale conferentie over tweetaligheid en tweetalig onderwijs (in Friesland) gehouden.

Nadere informatie en inschrijvingsformulieren zijn verkrijgbaar bij: K. Zondag (FCBS), p/a G.C.O./M.S.U., Sixmastraat 2, 8923 PA Leeuwarden

Congres kinder- en jeugdpsychotherapie

Van 12 t/m 14 mei 1982 organiseert de Vereniging voor Kinder- en Jeugdpsychotherapie, ter gelegenheid van haar 10-jarig bestaan, een congres in het Evert Kupersoord te Amersfoort. Tijdens dit congres komen bestaande en nieuwe therapievormen aan bod. De verschillende theoretische stromingen, zoals de leer-

theoretische, de directieve, de analytische en de Rogeriaanse zijn vertegenwoordigd.

Inlichtingen zijn te verkrijgen bij mevrouw C.G.I. Asschersonius, Cannenburg 66, 1081 HB Amsterdam; tel.: 020-42 08 97

Inhoud andere tijdschriften

Tijdschrift voor Onderwijsresearch

7e jaargang, 1982, nr. 1

Pask's conversatietheorie en haar betekenis voor onderwijsresearch, door W. Jochems

De onbruikbaarheid van Mokkenschaaanalyse, door P. G. W. Jansen

Notities en Commentaren

De beperkte bruikbaarheid van Jansen's kritiek, door I. W. Molenaar

De Mokkenschaaal gewogen, door P. G. W. Jansen, E. Ch. I. Roskam en A. L. van den Wollenberg

Enkele nieuwe gegevens over verschillen in toetsprestaties tussen jongens en meisjes aan het einde van het basisonderwijs, door J. M. Wijnstra

Boekbesprekingen

Mededelingen

Tijdschrift voor Orthopedagogiek

21e jaargang, 1982, nr. 1

Redactioneel, door J. van Weelden

Slotaccoord of nieuwe opmaat? door R. de Groot

Algemene Orthopedagogiek; Ter Horst's theorie concept, door A. J. Beekman

Naar bed brengen, rituelen en slaapproblemen, door C. M. van Deutekom en P. J. L. van Heugten

Werken en leven met zwakbegaafde jongeren in een internaat, door M. Klomp en C. Wielhouwer

Verslag van het project solo-apparatuur in het reguliere onderwijs, door C. Sijstra

Reaktie: Klassifikatie van kindproblemen, door J. F. W. Kok

Boekbespreking